

ДРАМАТУРГІЯ МИКОЛИ КОСТОМАРОВА В КРИТИЦІ ТА ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВІ

Анотація. Стаття присвячена вивченню наукової рецепції драматургічного доробку М. Костомарова в історії українського літературознавства. Виокремлюються основні тенденції та підходи в критиці доробку автора, визначаються головні вектори дослідження спадщини драматурга. Постійний інтерес до життя й творчості митця зумовив формування інтегральної галузі знань – костомаровознавства. Сьогодні це окремий повноцінний міждисциплінарний напрям дослідження.

У статті осмислюються наукові студії, присвячені драматургічній спадщині М. Костомарова. Об'єктом дослідження стали рецензії, передмови до творів, літературно-критичні статті та наукові розвідки. Дослідження драматургії сприяють розширенню спектру оцінок творчого доробку митця. Перед сучасним літературознавством стоїть завдання, яке полягає в пошуку нових орієнтирів у вивченні образу Костомарова-драматурга.

Ключові слова: М. Костомаров, літературознавство, драматургія, костомаровознавство.

У травні 2017 року виповнилося 200 років від дня народження визначного українського письменника, історика, фольклориста, громадського діяча Миколи Івановича Костомарова. Серед найпомітніших подій, приурочених ювілейній даті, – Всеукраїнська науково-практична конференція «М. Костомаров і його епоха: текст і контексти» (12 травня 2017 р., Рівне) та Міжнародна наукова конференція «Микола Костомаров і Україна» (16-17 травня 2017 р., Київ), які об'єднали фіхівців соціогуманітарних наук, а також стали поштовхом відродження традиції проведення Костомаровських читань Інститутом історії України НАН України (16 травня 2018 р., Чернігів). Дослідження науковців не тільки по-новому висвітлюють відомі сторінки доробку М. Костомарова, а й відкривають і оприлюднюють нові й призабуті матеріали його діяльності. Учені одноставні у визначенні вагомого внеску драматурга в розвиток нової української літератури. Митець втілює своїм доробком ряд творчих принципів, які стали значним надбанням не тільки національної, але і європейської драматургії.

Діяльність і творчість М. Костомарова припадає на період гострої боротьби за існування українського народу, його мови, літератури, культури й відродження державності. Саме на цих напрямках і була зосереджена плідна праця вченого й письменника, його творча енергія, пристрасне слово й постійна спрямованість на утвердження високих духовних, гуманістичних та патріотичних ідеалів.

Драматичні твори М. Костомарова відзначаються зверненням до героїчних сторінок минулого українського народу. Серед них «Сава Чалий», «Переяславська ніч», «Украинские сцены из 1649 года», у яких автор обстоював самобутність і життєздатність української мови й літератури, доводив право українського народу на свою історію. Осмилюючи національну минувшину, драматург неодноразово звертався до античного матеріалу. Як-

раво виражений зв'язок із давньогрецькою та давньоримською культурою в драмах «Кремуцій Корд» та «Эллины Тавриды».

Уже сучасники М. Костомарова помітили його хист як майстра драматургічних жанрів. У той же час критика по-різному ставилася до появи драм митця.

Першим із художньою творчістю М. Костомарова познайомився І. Срезневський. Із їхнього листування довідуємося про першу літературну спробу митця в драматичному жанрі («Сава Чалий»). Коректурні відбитки «Сави Чалого» отримав й І. Срезневський. Одним із перших про згаданий твір висловився харківський романтик І. Розковшенко, який у листі до І. Срезневського написав, що автор «не выдержал драматизма в действии», «сцены уж слишком растянуты», «многословия слишком много», «характеров нет, действующие лица все бледны» [11, Т. 3, с. 12].

В «Отечественных записках» був опублікований позитивний відгук на твір. Анонімний автор, крім кількох зауваг про недосконалість характеристики та мотивації, підкреслено підтримав авторську ідеологію [5, с. 273]. Інші відгуки були менш позитивні. У рецензії О. Афанасьєва-Чужбинського на українській альманах «Ластівка», уміщеній у журнал «Москвитянин» (1841), твір названо «бездарним творивом, жалюгідною спробою опери чи драми <...>, де немає ні краплі живого поетичного відчуття, немає правди...» [5, с. 274].

Наступний твір митця критика зустріла протилежно діаметральними оцінками. У рецензії на «Переяславську ніч» Н. Тихорський закидає авторові наслідування традицій І. Котляревського, а відтак у творі не вдалося досягти високого стилю. На захист М. Костомарова виступив К. Сементовський, піднісши художнє значення «Переяславської ночі» до найвидатніших явищ у сучасній драматичній літературі.

Предметом аналізу сучасників М. Костомарова стали також твори на античну тематику, у яких драматург вдається до алюзій, накладаючи епоху правління імператора Тиберія з правлінням царя Миколи I («Кремуций Корд»), співвідносячи події, висвітлені істориком Костянтином Порфирородним у праці «Про управління державою», з добою національно-визвольних змагань українського народу («Эллины Тавриды»).

У 1863 р. на сторінках «Современника» з'явився відгук М. Салтикова-Щедріна на історичну драму «Кремуций Корд», написану в 1849 р. на засланні в Саратові. Критик у завуальованій формі вказав на актуальні проблеми, порушені автором твору. Рецензент зауважував: «Трудно поверить, чтобы могли быть такие времена! А между тем они были: в том убеждает нас летопись Тацита» [7, с. 320].

Не залишилася поза увагою сучасників автора й остання драматургічна спроба М. Костомарова – «Эллины Тавриды». Улітку 1883 р. у маєтку Костомарових у Дідівцях гостював літературознавець В. П. Горленко. Останній згадував: «В то лето, кроме исторических работ, Костомаров писал свою драму «Эллины Тавриды» [9, с. 135]. А вже 1884 р. критик написав рецензію на цей твір, приділивши значну увагу основній ідеї цієї роботи – створенні федерації на національній основі.

На думку вченого й письменника Д. Мордовця, історична драма «Эллины Тавриды» написана «с необыкновенным философским спокойствием: только уравновешенная старость, чуждая страстей, могла создать подобное произведение <...> она напоминала произведения классические – Эсхила и Софокла» [9, с. 135].

При всій неоднозначності оцінок сучасниками спадщини М. Костомарова й суворості суджень творчість драматурга вже тоді мала широкий резонанс.

Подальші студії дослідження творчості письменника стосувалися переважно його ліричного та прозового доробку, частково драматургічного. Варто згадати І. Франка, якому імпонувала постать М. Костомарова, тому що «учений і письменник сам тяжів до історичного бачення і народної творчості, а відтак, постійно задумувався над питанням про її походження: чи то взяте з самого буття українського народу, чи то занесене з чужих країв через літературні джерела...» [6, с. 167]. Серед «найзамітніших та найглибше продуманих поетичних творів <...> XIX віку» [10, Т. 11, с. 298]. І. Франко виокремлює драматичну поему «Юпитер светлый плывет по зеленым водам киммерийским». Він здійснює переклад українською мовою в 1915 році під назвою «На руїнах Пантікапеї», щоб «присвоїти сей твір нашому письменству та додати рівночасно нев'янучу цвітку до вінця слави М. Костомарова» [10, Т. 11, с. 298].

У радянські часи оцінки творчості М. Костомарова позначені впливом вульгарного

соціалізму, що призвело до сфальшованого трактування спадщини митця. Проте чимало праць вирізняються на тому тлі раціональними зауваженнями і щодо природи драматургічної майстерності письменника.

У 1930 році літературознавець А. Шамрай підготував до друку чотирьохтомне видання творів харківських романтиків 30-х – 40-х років. Укладач мав намір «заповнити певну прогалину в історіях літератури і в ерудиції літературній читача» [12, Т. 1, с. 1]. До третього тому ввійшли твори М. Костомарова. У вступній статті до вказаної збірки («Перші спроби романтичної драми («Переяславська ніч» і «Сава Чалий» М. Костомарова)») критик підкреслює відхід драматурга «від етнографічно-побутового кольориту» [11, Т. 3, с. 15]. Натомість митець виступає з новими жанрами в романтичному стилі. У творах на історичну тематику для М. Костомарова «минуле України не екзотика, не матеріал для балад і легенд, <...> а живі літописи, з яких поет намагається зрозуміти «дух епохи» [12, Т. 1, с. 13].

Слід згадати також монографії П. Попова («М. Костомаров як фольклорист», 1968) та Ю. Пінчука («Исторические взгляды Н. И. Костомарова», 1984). Останній є також автором першого україномовного життєпису М. Костомарова «Микола Іванович Костомаров» (1992).

Новим словом у дослідженні драматургічної спадщини М. Костомарова стали праця В. Івашківа «Українська романтична драма 30-40 рр. XIX ст.» та стаття-передмова В. Смілянської до двохтомного видання творів письменника. Дослідниця зазначає, що хоч «постать М. Костомарова у всій багатогранності духовних обширів, з усім багатством його величезного, як на одну людину, доробку історика, фольклориста, поета, драматурга, прозаїка, літературного критика, публіциста – мало знана сучасному читачеві» [8, с. 5], та саме він започаткував в українській літературі історичну драму, написавши у 1838 р. «драматические сцены на малороссийском языке» «Сава Чалий».

В. Івашків до перших зразків українських романтичних історичних трагедій зараховує також твір «Переяславська ніч», так само як і «Украинские сцены из 1649 года» є першим прикладом жанру драматичних сцен, а «Кремуций Корд» – політичної драми-памфлету. Літературознавець вказує на важливий вплив на творчість митця досвіду світової драматургії та філософської ідеалістичної думки кінця XVIII – початку XIX ст. На думку дослідника, у художніх творах автор залишався істориком-науковцем, а не митцем, тому «художній історизм трагедій Костомарова прямо співвідноситься із характером історизму його наукових досліджень» [1, с. 61-62]. Драматург відійшов від зображення виключно побутових відносин, натомість «сприяв утвердженню історичної тематики в українській драматургії і виробленню принципів художнього історизму» [1, с. 61].

Дослідник А. Козлов, визначаючи провідні фактори і об'єкти процесу виникнення, поетапного становлення і розвитку української драматургії, звертає увагу на той факт, що із середини ХІХ ст. письменники починають порушувати і розв'язувати національні питання. Неодноразово проблеми національного визволення українського народу у своїх творах торкався М. Костомаров. Драматург зумів «побачити і відобразити в трагедійно гострих ситуаціях, подіях і характерах <...> драматичну їх сутність, високий дух визвольної боротьби цілого народу, невмирущу віру в перемогу і волю» [4, с. 73].

Варто виокремити студії Михайла Яценка, присвячені вивченню творчого доробку М. Костомарова [14; 15; 16]. Дослідник зараховує визначного письменника, фольклориста, літературного критика до тих діячів, які «намагаються обійняти духовним зором усю багатоманітність життя свого народу, прилучитися до розвитку його творчого духу, примножити його сили в боротьбі за суспільний прогрес і національний розвиток» [14, с. 5]. За спостереженням літературознавця, творча спадщина митця, зокрема драматургія, пройнята гуманістичним змістом, базується на ідеях рівноправності, демократії й свободи. На важкому історичному роздоріжжі М. Костомаров шукає шляху для збереження українського народу, його мови й культури.

Особливе значення у вивченні спадщини драматурга мають дослідження дисертаційного характеру, оскільки вони дають можливість розширити й оновити спектр оцінок творчого доробку митця.

Я. Козачок є автором докторської дисертації «Концепція нації як духовної спільноти в художній та публіцистичній творчості Миколи Костомарова». Дослідник зауважує, що «художня творчість Костомарова сформувалася на ґрунті активізації пошуків національної самоідентичності в тогочасному суспільстві під впливом прогресив-

них західноєвропейських ідей, у координатах естетики романтизму з її національними ознаками» [2, с. 26].

Дослідження художньої та науково-публіцистичної спадщини Миколи Костомарова в контексті становлення та розвитку української національної ідеї, української літератури та громадсько-суспільної думки знаходимо ще в одній розвідці Я. Козачка – монографії «Українська ідея: з вузької стежки на широку дорогу». «В драматургії Костомарова особливо яскраво відбиті його погляди на історію й аналіз її фактів, – зауважує автор і додає: – Костомаров творить естетично виразні типи національних героїв, оцінює їх із точки зору народу, в традиції конкретно-історичного підходу до художнього аналізу фактів історії» [3, с. 12].

І. Ярошевич написала своє дослідження на тему «Опозиція фольклорної і літературної інтерпретацій постаті Сави Чалого» [13]. Авторка здійснила першу спробу комплексного аналізу образу Сави Чалого: визначила погляд українського народу на постать Сави Чалого, проаналізувала образ Сави Чалого в романтичній драмі М. Костомарова й реалістично-соціальної драмі І. Карпенка-Карого, простежила особливості втілення патріотичних мотивів та мотивів осуду ренегатства і зради письменниками ХІХ ст. «Сава Чалий» М. Костомарова в українському історико-літературному контексті, за словами дослідниці, став новим жанровим і проблемно-стильовим явищем, початком нової характерології, кроком до розробки психологічної характеристики героя...» [13, с. 17].

Творчість М. Костомарова є надзвичайно актуальною й для нашого неспокойного сьогодення. А це означає, що необхідно глибоко збагнути роль та значення визначного митця у справі українського національно-державного відродження. Бо він, за влучним спостереженням М. Грушевського, був «батьком нової України».

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Івашків В. Українська романтична драма 30-80-х років ХІХ століття / В. Івашків. – Київ: Наукова думка, 1990. – 142 с.
2. Козачок Я. Концепція нації як духовної спільноти в художній та публіцистичній творчості Миколи Костомарова: автореф. дис. ... д-ра філолог. наук / Я. Козачок. – К., 2004. – 40 с.
3. Козачок Я. Українська ідея: з вузької стежки на широку дорогу (художня і науково-публіцистична творчість Миколи Костомарова): Монографія / Я. Козачок. – К.: НАУ, 2004. – 352 с.
4. Козлов А. Українська дожовтнева драматургія. Еволюція жанрів: Навч. посібник / А. Козлов. – К.: Вища шк., 1991. – 200 с.
5. Павлишин М. Костомаров, рецензенти, публіка / М. Павлишин // Кур'єр Кривбасу. – 2015. – № 311/312/313. – С. 259-282.
6. Підгорна Л. Микола Костомаров в оцінках Івана Франка / Л. Підгорна // Українське літературознавство. – 2012. – Вип. 76. – С. 167-172.
7. Салтыков-Щедрин М. Е. «Кремуций Корд» Н. Костомарова / М. Салтыков-Щедрин // Салтыков-Щедрин М. Е. Собрание сочинений: в 20 т. / Ред. кол.: А. С. Бушмин, Кирпотин, С. А. Макашин (глав. ред.), Е. И. Покусаев. – Москва: Художественная литература, 1966. – Т. 5: Критика и публицистика (1856-1864). – С. 319-320.
8. Смілянська В. Літературна творчість Миколи Костомарова / В. Смілянська // Костомаров М. Твори: В 2 т. – К.: Дніпро, 1990. – Т. 1: Поезія; Драми; Оповідання. – С. 5-37.

9. Смолій В. А. та ін. Микола Костомаров: Віхи життя і творчості: Енцикл. довід. / В. А. Смолій, Ю. А. Пінчук, О. В. Ясь. – К.: Вища шк., 2005. – 543 с.
10. Франко І. На руїнах Пантікапеї (Поема М. І. Костомарова) / І. Я. Франко // Франко І. Зібр. творів: у 50 т. – К., 1907. – Т. 11. Поетичні переклади та переспіви. – С. 287-299.
11. Шамрай А. Перші спроби романтичної драми / Агапій Шамрай // Харківська школа романтиків: у 3 т. – Харків: Держвидав України, 1930. – Т. 3. – С. 354 с.
12. Шамрай А. Харківська школа романтиків / Агапій Шамрай // Харківська школа романтиків: у 3 т. – Харків: Держвидав України, 1930. – Т. 1. – С. 3-15.
13. Ярошевич І. Опозиція фольклорної і літературної постаті Сави Чалого: автореф. дис. ... канд. філолог. наук / Ірина Ярошевич. – К., 2003. – 20 с.
14. Яценко М. Микола Іванович Костомаров – фольклорист і літературознавець / М. Яценко // Костомаров М. І. Слов'янська міфологія: Вибрані праці з фольклористики й літературознавства. – К., 1994. – С. 5-44.
15. Яценко М. Минуле переростає в сучасність (Драматургія Миколи Костомарова) / М. Яценко // Слово і час. – 1992. – № 5. – С. 3 – 8.
16. Яценко М. Романтизм / М. Яценко // Історія української літератури. ХІХ століття: У 3 кн. Кн. 1: Навч. посібник / За ред. М. Т. Яценка. – К.: Либідь, 1995. – С. 240-312.

Olha Tovt

Dramaturgy of Mykola Kostomarov in criticism and literature

Abstract. The article is devoted to the study of the scientific reception of the dramaturgic heritage of M. Kostomarov in the history of Ukrainian literary. The main tendencies and approaches in criticism of heritage of the author are highlighted, the main vectors of a research of heritage of the playwright are defined. Constant interest in life and works of the artist has caused formation of integrated field of knowledge - science about Kostomarov. Today it is separate fully interdisciplinary direction of a research.

The article deals with scientific studies devoted to the dramaturgic heritage of M. Kostomarov. Reviews, prefaces to works, literary-critical articles and scientific research became an object of a study. Research of dramaturgy contribute to the expansion of a range of evaluations of the artist's work. The modern literary is faced by the task consisting in search of new reference points in studying of an image of Kostomarov playwright.

Key words: M. Kostomarov, literature, dramaturgy, science about Kostomarov.

Одержано 10.03.2018 р.

© Товт О., 2018